

CINSTIREA SFÂNTULUI GHEORGHE PE TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN LUMINA DOCUMENTELOR ARHEOLOGICE, EPIGRAFICE, SIGILOGRAFICE ȘI LITERARE (SECOLELE IV-XIII)

ION BICA*

Cultul Sfântului Mucenic Gheorghe-sfânt martirizat, în Cappadokia, în timpul persecuției împăratului Dioclețian din anul 303¹ - este posibil să fi pătruns în regiunea de la Dunărea de Jos cu mult înainte de secolul al IX-lea², mai precis în veacurile VI-VII³. Pentru moment, în argumentarea acestei afirmații, ca mărturie certă⁴, nu putem aduce decât o dovadă din domeniul sigilografiei. La Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea) a fost găsit un sigiliu, destul de bine păstrat, care are reprezentat în câmpul avers bustul văzut din față al Sfântului Gheorghe, în costum antic - fără nici un fel de atribut militar (platoșă, lance, scut) - purtând nimb și în atitudine de rugăciune (orantă).

* Facultatea de Teologie, Universitatea din Pitești

¹ Gherasim Timuș, *Dicționar aghiografic cuprinzând pe scurt viețile sfinților*, București, 1898, p. 314-317; Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Persecuțiile sub Dioclețian, sub coregenții și urmașii lui. Sfârșitul persecuțiilor*, în *Istoria bisericească universală*, vol. I (1-1054), ediția a III-a, revăzută și completată, București, 1987, p. 133; Christopher Walter, *The Origins of the Cult of Saint Georges*, în „Revue des Etudes Byzantines”, 53, 1995, p. 295-326.

² K. Dieterich, *Zur Kulturgeographie und Kulturgeschichte des byzantinischen Balkanhandels*, în „Byzantinische Zeitschrift”, 31, 1931, p. 54-55; Haralambie Mihăiescu, *Înfluența grecească asupra limbii române până în secolul al XIV-lea*, București, 1966, p. 108-109; Răzvan Theodoros, *Bizanț, Balcani, Occident de la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 343.

³ Alexandru Barnea, *Sigilii și inscripții din Dobrogea (sec. VI-VII e.n.)*, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, 37, 2, p. 138.

⁴ La Capidava (com. Topalu, jud. Constanța) a fost descoperit întâmplător un mic fragment ceramic, lucrat din pastă de culoare roșie cărămizie de bună calitate, pe care este reprezentat schematic un personaj călare pe cal, purtând în mână însemnul creștin al crucii, identificat cu Sfântul Gheorghe (Zizi Covacef-Petru Covacef, *O nouă mărturie arheologică paleocreștină descoperită la Capidava*, în „Pontica”, XXV, 1992, p. 343-347); pe o cruce de marmură de la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui de al VII-lea, descoperită în comuna Lazu (jud. Constanța), în anul 1960, apare o inscripție în limba latină, citită de profesorul Emilian Popescu astfel: „O (sa) ec sunct IGeo (r) ygi. Conservu (s) servo tuo Georgio filio Murini (Oasele sunt ale lui Gheorghe”. Cel de o credință cu el (a pus această cruce în amintirea robului său (Doamne), Gheorghe, fiul lui Murinus), Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1977, p. 87-89, nr.52, cf. I. Barnea, *Artacreștină în România*, I (secolele III-IV), București, 1979, p. 94-95, planșa 29; Adrian Rădulescu, *Bazilici și monumente creștine în contextul etnogenezei românești din secolele III-VII în Dobrogea*, în *Monumente istorice și izvoare creștine. Mărturiile de străveche existență și continuitate a românilor pe teritoriul Durdrii de Jos și al Dobrogei*, Galați, 1987, p. 47; în ultima vreme, însă unii dintre istorici (N. Duval, Alexandru Barnea) văd în crucea de la Lazu o inscripție cu caracter votiv: „D (eus) (sau D (omino) s) et sancti Geo/rgi. Conserva sor/vo tuo Georgio filio Murini” (Dumnezeu și ale Sfântului Gheorghe fereste pe sclavul tău Gheorghe, fiul lui Murinus), Alexandru Barnea, *op. cit.*, p. 138.

În câmpul avers, sigiliul are o legendă în trei rânduri, cu litere mari, clare bine conturate: Ο ἁγίος Γεώργιος (Sfântul Gheorghe)⁵. Pe baza studierii caracteristicilor sale, sigiliul a fost datat în secolele VI-VII⁶. Documentul are o deosebită importanță iconografică, fiind singura piesă de acest gen descoperită pe teritoriul Dobrogei, care-l înfățișează pe Sfântul Gheorghe fără atribute militare ceea ce „constituie un argument pentru datarea mai timpurie a micului obiect”⁷.

Cultul sfinților militari (Gheorghe, Dumitru, Theodor, Stratilat) cunoaște o mare popularitate în epoca marilor împărați războinici din dinastia Macedonenilor (Nikephor II Phokas, Ioan Tzimiskes, Vasile II), mai precis, începând cu a doua jumătate a secolului al X-lea⁸. Cu prilejul campaniei balcanice, organizată de basileul Ioan Tzimiskes în primăvara anului 971 împotriva alianței kieveano-bulgare, cronică bizantină intitulată Skylitzes-Kedrenos ne spune că împăratul s-a îndreptat de la Preslavul Mare (capitala primului țarat bulgar) către Dorostolon (Dristra, Silistra din zilele noastre în Bulgaria), numai „după ce a adus rugăciuni de mulțumire pentru victorie mucenicului Gheorghe”⁹.

După alungarea cneazului Sviatoslav de la Dorostolon, în vara anului 971, teritoriul de la Dunărea de Jos intră din nou în stăpânirea efectivă a administrației constantinopolitane pentru o perioadă de peste două secole¹⁰. Reinstalarea dominației bizantine la frontiera dunăreană a reprezentat un moment important în intensificarea legăturilor comerciale, politice, culturale dintre orașele paristriene și metropolele bizantine. Consolidarea autorității imperiale în regiunea Dunării de Jos, după evenimentele din vara anului 971, n-a reprezentat însă un moment important numai pentru teritoriul Dobrogei (fosta provincie romano-bizantină Scythia Minor) ci și pentru teritoriile românești nord-dunărene¹¹.

Categoria obiectelor de cult din secolele XI-XII cu o largă circulație pe teritoriul țării noastre (mai ales în Dobrogea și Moldova) este reprezentată de cruciulițele duble-relicvar din bronz de factură bizantină. Pe unele dintre aceste documente, datate în secolele XI-XII, apare reprezentată imaginea Sfântului Gheorghe cu brațele în poziție orantă, deasupra capului având inscripția Ο ἁγίος Γεώργιος (Sfântul Gheorghe). Asemenea obiecte au fost descoperite la Bisericița - Gârvan (com. Jijila, jud. Tulcea, 1 ex.)¹² și la Adjud (jud. Vrancea, 1 ex.)¹³. Pe o cruce engolpion de

⁵ I. Barnea, *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (III)*, în „Pontica”, XXIII, 1990, p. 317-319.

⁶ *Ibidem*, p. 319

⁷ *Ibidem*, p. 319 cf. Gheorghe Atanassov, *Engolpion de Bas Moyen Âge avec saint Theodor Stratilat d'Appiaria*, în „Cultură și civilizație la Dunărea de Jos”, Călărași, XIII-XIV, 1995, p. 210.

⁸ Gheorghe Atanassov, *op. cit.*, p. 210.

⁹ Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, II, Bonn, 1839, p. 400; *Fontes historiae Daco-romanae*, vol. III, „Scriitori bizantini (sec. XI-XIV)”, publicată de Al. Elian și N. S. Tanașoca, București, 1975, p. 138-139

¹⁰ N. Blănescu, *Les duchés byzantins de Parastrieon (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946, p. 9-117; Gh. Mănușcu - Adameșteanu, *Contribuții arheologice și numismatice la istoria Dobrogei în perioada 969-1204*, vol. 1, teză de doctorat, București, 1998, p. 145-355; Iob Bica, *Thema Parastrieon (Paradounavon) în istoriografia bizantină și română*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2001.

¹¹ Petre Diaconu, *À propos de la culture matérielle byzantine du Bas-Danube aux Xe-XIIe siècles*, în *Actes du XIVe Congrès International des études byzantines*, vol. IV, Histoire, Athena, 1980, p. 97-102; Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-danubiană și Bizanțul în veacurile V-XI*, Iași, 1981, p. 53-54.

¹² I. Barnea, *Obiecte de cult*, în: Gh. Ștefan, Ion Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogeștia, I. Așezarea feudală timpurie de la Bisericița Gârvan*, București, 1967, p. 365-366 (*Dinogeștia I*, mai departe); idem, *Monumente de artă creștină descoperite pe teritoriul Republicii Populare Române*, în „Studii Teologice”.

faktură kieveană (de tip B) descoperită întâmplător, în anul 1954, într-un mormânt aparținând unei străvechi biserițe din localitatea Căndești, jud. Neamț, Sfântul Gheorghe este reprezentat în partea de jos, în medalion¹⁴.

Cruciulițelor duble-relicvar li se adaugă alte mărturii arheologice. Pe un fragment din peretele unei farfurii din pastă caolinoidă, găsit la Dinogetia - Gârvan, este înfățișat cu galben și maro, pe un fond verde aprins figura unui călăreț din care se mai păstrează, șterse de vreme, doar capul călărețului și o parte a calului. Personajul din această imagine a fost identificat de arheologul și istoricul Ion Barnea cel mai probabil cu Sfântul Gheorghe¹⁵. O plachetă turnată din bronz, găsită întâmplător la Sălacea (jud. Bihor), înfățișează un sfânt militar care ține în mâna dreaptă lancea iar cu stânga se sprijină de scut. Ca îmbrăcăminte poartă o tunică lungă până la genunchi, cu falduri mari și grele, o platoșă (lorica) și o chlamidă aruncată pe spate, prinsă de umărul drept cu o fibulă¹⁶. Având în vedere răspândirea cultului Sfântului Gheorghe în părțile ungaro-transilvănene, în secolele X-XII, unii dintre istorici (Ion Barnea¹⁷, Răzvan Theodorescu¹⁸) identifică personajul reprezentat pe plachetă cu Sfântul Gheorghe.

O importanță deosebită în tratarea subiectului nostru prezintă sigiliile bizantine - mici bucăți de plumb care pecetluiau corespondența adresată unor funcționari ai imperiului (civili, militari, ecleziastici). Majoritatea documentelor sfragistice descoperite pe teritoriul Dobrogei, dateate în secolele X-XII, au pe una dintre fețe înscris numele și funcția titularului, iar pe cealaltă o reprezentare iconografică. Imaginea Sfântului Gheorghe în picioare, îmbrăcat în costum militar sau, uneori, purtând chlamidă (tunică ce se oprea deasupra genunchilor) cu lance și scut, însoțită de inscripția $\Theta \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\varsigma \Gamma\epsilon\omega\rho\gamma\iota\omicron\varsigma$ (Sfântul Gheorghe), apare pe mai multe sigilii bizantine din secolele X-XII, provenind de la Isaccea (anticul Noviodunum, jud. Tulcea, 4 ex.)¹⁹ și Nufărul (jud. Tulcea, 2 ex.)²⁰.

XVII, 1965, 3-4, p. 172-173 (fig. 35); idem, *Arta creștină în România*, 2 (secolele VII-XIII), București, 1981, p. 144-145 (mai departe, I. Barnea, *Arta creștină*); Emilian Popescu, *op. cit.*, p. 272.

¹³ Victor Spinei, *Les relations de la Moldavie avec Byzance et la Russie au premier quart du Ier millénaire à la lumière des sources archéologiques*, în „Dacia, N.S.”, XIX, 1975, p. 231; idem, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 107 (fig. 15/7); idem, *Piese de cult din regiunile carpato-danubiene în secolele X-XV*, în „Teologie și viață”, serie nouă, Iași, III, 1933, 4-7, p. 73 (fig. 1/1); Emilian Popescu, *op. cit.*, p. 402-403, nr. 444; I. Barnea, *Arta creștină*, p. 186-187; idem, *Creștinismul pe teritoriul Moldovei în secolele III-XIII*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CVI, 1988, 1-2, p. 129 (fig. 13), unde semnaleză asemănarea dintre cele două cruci (de la Dinogetia și de la Adjud), presupunând chiar că „amândouă ar putea proveni din unul și același atelier, al cărui meșter nu excela în cunoașterea limbii grecești”; Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați. De la origini până în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, p. 92, 136 (fig. 18/1), 166.

¹⁴ I. Barnea, *Creștinismul pe teritoriul Moldovei...* p. 134 (fig. 24).

¹⁵ I. Barnea, *Ceramica de import*, în „Dinogetia I”, p. 234; idem, *La céramique de Dobroudja, X-XIe siècles*, în „Bulletin de la correspondance hellénique”, supplément, XVIII, 1989, p. 140 (fig. 9/2).

¹⁶ I. Barnea, *Arta creștină*, p. 220; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române. I. Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959, p. 171.

¹⁷ I. Barnea, *op. cit.*, p. 220.

¹⁸ Răzvan Theodorescu, *Un mileniu de artă creștină la Dunărea de Jos (400-1400)*, București, 1976, p. 114; vezi o altă opinie la V. Vătășianu, *op. cit.*, p. care consideră că ar fi vorba de unul dintre cei doi sfinți cu numele de Theodor.

¹⁹ I. Barnea, *Sigiliile bizantine de la Noviodunum (II)*, în „Studii și cercetări de numismatică”, VI, 1975, p. 161, are numai lance pe umărul drept; idem, *Sigiliile bizantine inedite din Dobrogea*, în „Pontica”, XVI, 1983, p. 264, pe unul dintre sigilii apare ținând lancea pe umărul drept și cu scutul lângă cel stâng, iar cel de al doilea

Un sigiliu descoperit la Dervent (jud. Constanța, prima jumătate a secolului al XI-lea) îl înfățișează pe Sfântul Gheorghe în costum militar împreună cu Sfântul Theodor²¹. Acest cuplu de sfinți militari (Sfântul Gheorghe și Sfântul Theodor) este cel mai adesea reprezentat în arta creștină pe tot parcursul Evului mediu²².

Sfântul Gheorghe călare, la pas, mergând spre dreapta și lovind cu lancea balaurul de sub picioarele calului, apare pe un sigiliu găsit la Constanța²³. Pe un altul, provenit din colecția lui Mihail C. Sutz, este înfățișat tot călare, însă, aici, poartă o lance terminată cu o cruce mare²⁴.

Amănunte interesante despre răspândirea cultului Sfântului Gheorghe pe teritoriul României ne oferă și izvoarele literare. Scrierea cu caracter hagiografic intitulată „Vita Sancti Gerhardi” (Viața sfântului Gerard) arată că voievodul bănățean Achtum (Ochtum) care-și avea reședința în cetatea Morisana - Urbs Morisena (Murășana, Cenadul de astăzi, jud. Timiș) - a fost învins de regele maghiar Ștefan cel Sfânt (997-1038), datorită trădării slujitorului său Chanadius, eveniment petrecut cel mai probabil în perioada anilor 1028-1030²⁵. În cuprinsul său, același izvor ne relatează că, ajuns cărmuitor al aceluși ținut, Chanadius ridică o mănăstire în cinstea Sfântului Mucenic Gheorghe (in honorem beati Georgii martiris monasterium aedificavit) în Oroslanos²⁶ - undeva lângă Mureș, spre confluența acestuia cu Tisa, azi Maidan, în Iugoslavia, în apropierea graniței cu țara noastră.

Vechimea cinstirii Sfântului Mucenic Gheorghe pe teritoriul țării noastre este adevărată și de existența unor toponime. Un portulan italian din anul 1296 cuprinde cea mai veche mențiune a brațului Sfântul Gheorghe (San Georgii), care este definit ca o gură a fluviului Vicinei²⁷.

il înfățișează numai cu lance pe umăr, fără scut; idem, *Sceaux byzantins du Nord de la Dobroudja*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, XXIII, 1985, 1, p. 29, ține lanca în mâna dreaptă iar scutul în cea stângă.

²⁰ Idem, *Sigillii bizantine din Dobrogea (III)*, în „Pontica”, XXIII, 1990, p. 327, Sfântul Gheorghe poartă nimb, în mâna dreaptă ține lanca, iar în stânga scutul, așezat vertical pe pământ; idem, *Sceaux byzantines inédits de Dobroudja*, în „Studies in Byzantine Sigillography”, *Dumbarton Oaks*, 3, 1993, p. 62, capul nimb, îmbrăcat în tunică până la genunchi, lanca o ține pe umărul drept, iar în mâna stângă scutul.

²¹ Idem, *Sigillii bizantine inedite din Dobrogea*, în „Studii și cercetări de numismatică”, III, 1960, p. 326-327; idem, *Sceaux de deux gouverneurs inconnus du thème de Paristrion*, în „Dacia, N. S.”, VIII, 1964, p. 246.

²² Gheorghii Atanasov, *op. cit.*, p. 210.

²³ W. Knechtel, *Plumburi bizantine*, în „Buletinul Societății Numismatice Române” XII, 1915, 2 (aprilie-iunie), nr. 24, p. 91, sigiliul provine din colecția Ruzick și a fost datat în secolele VI-VII; V. Laurent, *Bulletin de sigillographie byzantine*, în „Byzantion”, VI, 1931, p. 810, nu este de acord cu această încadrare cronologică: „En réalité il ne saurait être antérieur au XIe, le motif iconographique qu'il porte n'apparaissait pas avant cette époque”, cf. Rudolf Günther, *Der älteste Zyklus des Drachentöters St. Georg*, în „Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher”, I, 1921, 2, p. 389-412; Gheorghii Atanasov, *op. cit.*, p. 210, cu bibliografia de la nota 23.

²⁴ I. Barnea, *Plombs byzantins de la collection Michel C. Soutzo*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, VII, 1969, 1, p. 32, datat la sfârșitul secolului al IX-lea, începutul celui de al X-lea.

²⁵ Eugen Glök, *Contribuții cu privire la istoria părților arădene în epoca ducatului lui Achtum*, în „Ziridava”, VI, 1976, p. 104; Vasile V. Muntean, *Contribuții la istoria Banatului*, Timișoara, 1990, p. 73; Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 129.

²⁶ I. D. Suciu, *Documente private la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p. 30, 47.

²⁷ Silvia Baraschi, *Izvoare scrise privind așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XIV*, în „Revista de istorie”, 34, 1981, 2, p. 325.

Reinstalarea și consolidarea dominației constantinopolitane în regiunea Dunării de Jos, în vara anului 971, a contribuit, între altele, la dezvoltarea vieții bisericești, nu numai în teritoriul cuprins între Dunăre și mare (Dobrogea), ci chiar și dincolo de fluviu, în regiunile intra și extra-carpatică. Diferite obiecte de cult, provenite din Bizanț, pătrund pe cale comercială, prin intermediul orașelor apărute în această vreme de-a lungul Dunării (Vicina, Dinogetia-Gârvan, Dorostolon), până în cele mai îndepărtate așezări de pe teritoriul românesc. Studiarea informațiilor arheologice, epigrafice, sigiligrafice și literare arată că, în mod special, în secolele X-XIII Sfântul Mucenic Gheorghe se bucura de o deosebită cinstire în rândul populației creștine autohtone (protoromâne, vlahe).